

ANALIZY PRAWNE

Bartłomiej Gadecki

gadek82@poczta.onet.pl
orcid.org/0000-0001-9542-3919
Prokurator Rejonowy
Olsztyn-Północ w Olsztynie
ul. Iwaszkiewicza 6/18
10-089 Olsztyn

Zmiany w zakresie karnoprawnej ochrony zabytków w związku z uchwaleniem ustawy z dnia 22 czerwca 2017 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw

Changes in the Criminal Law System Regarding
the Protection of Historical Monuments
in Light of the Entry into Force of the Law
Amending the Act on the Protection of Monuments
and the Guardianship of Monuments
and Other Laws on 22nd June 2018

Summary: On the 22nd of June 2018, the Law amending the Act on the Protection of Monuments and the Guardianship of Monuments and Other Laws was enacted. The new Act made changes to several previous legal Acts by introducing new provisions to the Act on the Protection of Monuments and the Guardianship of Monuments concerning the new offence of illegal searching of historical monuments and – for the first time – the application of administrative torts. The author discusses the new penal and administrative torts

included in the Act on the Protection of Monuments and the Guardianship of Monuments in this article. It should be noted that there is an open question as to whether putting the new provisions into effect has strengthened the protection of historical monuments under the criminal law system.

Keywords: Criminal Code, offences, petty offences, administrative torts, the Act on the Protection of Monuments and the Guardianship of Monuments, the Restitution of National Cultural Property Act

Streszczenie: 22 czerwca 2018 r. została uchwalona ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw. Ustawa ta dokonała zmian kilku ustaw, wprowadzając do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przepisy dotyczące nowego przestępstwa, polegającego na nielegalnym poszukiwaniu zabytków, oraz – po raz pierwszy – delikty administracyjne. Autor omawia nowe przepisy karne oraz delikty administracyjne zawarte w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Otwarte pozostaje pytanie, czy wprowadzone zmiany wzmocniły system karnoprawnej ochrony zabytków.

Słowa kluczowe: Kodeks karny, przestępstwa, wykroczenia, delikty administracyjne, ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury

Wprowadzenie

W doktrynie słusznie wskazuje się, że ochrona zabytków ma charakter „półkodyksowy”, zabytki bowiem chronione są przepisami karnymi zawartymi nie tylko w Kodeksie karnym¹ (dalej: k.k.), ale i w innych ustawach². Zasadniczo karnoprawna ochrona zabytków była zlokalizowana w rozdziale 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³ (dalej: u.o.z.), zatytułowanym „Przepisy karne”, w którym umieszczono przestępstwa oraz wykroczenia, a także regulację procesową wskazującą, co do jakich czynów stosuje się Kodeks

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1600.

² Zob. M. Bojarski, W. Radecki, *Ochrona zabytków w polskim prawie karnym. Stan aktualny i propozycje de lege ferenda*, w: J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury. Materiały z konferencji Gdańsk, 30 maja – 1 czerwca 2005 r.*, Zakamycze, Kraków 2006, s. 22.

³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 2187 ze zm.

postępowania w sprawach o wykroczenia (dalej: k.p.w.)⁴. Jednakże ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw⁵ (dalej: ustawa zmieniająca) znacząco wpłynie na kształt karnoprawnej ochrony zabytków, gdyż nie tylko dokonano istotnych zmian w rozdziale 11 u.o.z., ale wprowadzono do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozdział 10a: „Administracyjne kary pieniężne”. Zatem obecnie na gruncie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami będzie uprawnione stwierdzenie, że do karnoprawnej ochrony zabytków *sensu largissimo* będziemy mogli zaliczyć przepisy regulujące przestępstwa, wykroczenia i delikty administracyjne zagrożone karą pieniężną. Należy zaznaczyć, że jest to nawiązanie do koncepcji zaprezentowanej wcześniej w doktrynie przez Wojciecha Radeckiego, który posługiwał się pojęciem prawa karnego środowiska *sensu largissimo*, rozumianego jako zbiór przepisów o przestępstwach, wykroczeniach i zagrożonych karą pieniężną deliktach administracyjnych przeciwko środowisku⁶. Niniejszy artykuł ma na celu omówienie zmian ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dokonanych ustawą zmieniającą.

Omówienie poszczególnych zmian w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa zmieniająca wprowadziła wiele zmian w rozdziale 11 u.o.z. Dokonano zmiany art. 108 u.o.z., który otrzymał brzmienie:

1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.
2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.
3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.
4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny – nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.
5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.

⁴ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 475 ze zm.

⁵ Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 1595.

⁶ W. Radecki, *Polskie prawo karne środowiska – próba spojrzenia syntetycznego*, „Ius Novum” 2009, nr 1, s. 70-71.

Przed zmianą art. 108 u.o.z. miał treść:

1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.
2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.
3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 sąd orzeka, a w razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec, nawiązkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.

Zmiana art. 108 u.o.z. dotyczyła podwyższenia ustawowego zagrożenia za umyślne zniszczenie albo uszkodzenie zabytku. Obecnie art. 108 ust. 1 u.o.z. jest zagrożony karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8 (wcześniej karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5). Oznacza to, że wobec sprawcy przestępstwa z art. 108 ust. 1 u.o.z. obecnie nie można stosować instytucji warunkowego umorzenia postępowania (zob. art. 66 § 2 k.k.). Możliwe jest przy tym orzeczenie wobec takiego sprawcy kary grzywny albo ograniczenia wolności przy skorzystaniu przez sąd z regulacji przewidzianej w art. 37a k.k. Podwyższenie ustawowego zagrożenia oznacza też, że postępowanie przygotowawcze w tego typu sprawach będzie prowadzone w formie śledztwa, a nie jak dotychczas w formie dochodzenia (zob. art. 325b § 1 pkt 1 Kodeksu postępowania karnego⁷).

Ustawa zmieniająca dodała art. 109c u.o.z. w brzmieniu: „Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2” (przestępstwo nielegalnego poszukiwania zabytków). Jednocześnie uchylono art. 111 u.o.z., który stanowił wykroczenie nielegalnego poszukiwania zabytków i miał treść:

1. Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.
2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec:
 - 1) przepadek narzędzi i przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia wykroczenia, chociażby nie stanowiły własności sprawcy;
 - 2) przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z wykroczenia;
 - 3) obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego lub zapłaty równowartości wyrażonej szkody.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1904 ze zm.

Obecnie zatem nielegalne poszukiwanie zabytków jest przestępstwem. Oprócz zmiany ustawowego zagrożenia za ten czyn, zmieniła się także strona podmiotowa czynu. Wykroczenie można było popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie (art. 5 Kodeksu wykroczeń⁸, dalej: k.w.). Natomiast przestępstwo nielegalnego poszukiwania zabytków można popełnić tylko umyślnie (art. 8 k.k.). Reguły związane z odpowiedzialnością za wykroczenie (art. 28 § 2 k.w.) powodowały, że konieczny był też ust. 2 art. 111 u.o.z. Należy zauważyć, że opis czynu obecnie jest powtórzeniem opisu czynu wykroczenia, dalej w treści jest mowa o poszukiwaniu ukrytych lub porzuconych zabytków, „w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania”. Również obecnie art. 36 ust. 1 pkt 12 u.o.z. wskazuje, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Słusznie Bolesław Kurzępa i Elżbieta Kurzępa-Czopek komentując wykroczenie nielegalnego poszukiwania zabytków, uznali, że skoro art. 36 ust. 1 pkt 12 u.o.z. nie wymaga, aby konieczne było uzyskanie pozwolenia na poszukiwanie zabytków bez zastosowania specjalistycznego sprzętu, niedopuszczalne jest penalizowanie zachowania polegającego na poszukiwaniu zabytków bez specjalistycznego sprzętu⁹. Zatem art. 109c u.o.z. dotyczy również tylko poszukiwania zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, mimo że jego brzmienie może sugerować, że chodzi również o poszukiwania prowadzone bez użycia specjalistycznego sprzętu.

Wykroczenie z art. 113 u.o.z.¹⁰ będzie deliktem administracyjnym określonym w art. 107a u.o.z. w brzmieniu:

⁸ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 618 ze zm.

⁹ Zob. B. Kurzępa, E. Kurzępa-Czopek, *Nielegalne poszukiwanie zabytków*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 9, s. 150; B. Gadecki, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 105. Por. M. Kulik, *Komentarz do art. 111 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, 2010, Lex Omega, teza 9, 10, 11, 13.

¹⁰ „1. Kto będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
- 2) zagrożeniu dla zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości

– podlega karze grzywny.

2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami”.

1. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:
 - 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
 - 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
 - 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
 - 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości- podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić.

Delikt administracyjny, poza stylistyczną zmianą części treści (oraz oczywiście poza zmianami wynikającymi ze zmiany wykroczenia na delikt administracyjny), będzie różnił się od wykroczenia z art. 113 u.o.z. tym, że:

- precyzyjnie określono termin powiadomienia odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, które to powiadomienie ma nastąpić „nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia”, co jest skorelowane z treścią obowiązków nałożonych w art. 28 ust. 1 pkt 1 u.o.z. (w wykroczeniu powiadomienie miało nastąpić „niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia”);
- precyzyjnie określono termin powiadomienia odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o zagrożeniu dla zabytku, które to powiadomienie ma nastąpić „nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia”, co jest skorelowane z treścią obowiązków nałożonych w art. 28 ust. 1 pkt 2 u.o.z. (w wykroczeniu powiadomienie miało nastąpić „niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia”);
- za delikt administracyjny można wymierzyć karę pieniężną w wysokości od 500 do 2000 zł, natomiast wykroczenie było zagrożone karą grzywny, którą można było wymierzyć w wysokości od 20 do 5000 zł (art. 24 § 1 k.w.);
- za wykroczenie z art. 113 u.o.z. można było orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Wykroczenie z art. 113a u.o.z.¹¹ stanie się deliktem administracyjnym z art. 107b u.o.z. o treści:

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która otrzymała pozwolenie na czasowy wywóz zabytku za granicę, a która w terminie 14 dni od dnia upływu ważności tego pozwolenia nie powiadomiła właściwego organu o przywiezieniu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
2. Tej samej karze podlega jednostka organizacyjna, która w przypadku, o którym mowa w art. 56a ust. 8, w terminie 14 dni od dnia przywiezienia zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, nie powiadomiła wojewódzkiego konserwatora zabytków o przywiezieniu tego zabytku.
3. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ, który wydał pozwolenie na wywóz zabytku za granicę.

Delikt administracyjny określony w art. 107b ust. 1 u.o.z. tym różni się od wykroczenia z art. 113a ust. 1 u.o.z., że odpowiedzialność może ponieść również jednostka organizacyjna. Wyraźnie wskazano, że chodzi o pozwolenie na czasowy wywóz zabytku za granicę oraz o powiadomienie właściwego organu o przywiezieniu zabytku na terytorium RP, a kara pieniężna za czyn wynosi od 500 zł do 2000 zł. Z kolei delikt administracyjny określony w art. 107b ust. 2 u.o.z. tym różni się od wykroczenia z art. 113a ust. 2 u.o.z., że odpowiedzialność może ponieść tylko jednostka organizacyjna, a kara pieniężna za czyn wynosi od 500 zł do 2000 zł.

Wykroczenie z art. 114 u.o.z.¹² stanie się deliktem administracyjnym z art. 107c u.o.z. w brzmieniu:

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, któremu uniemożliwiono lub utrudniono dostęp do zabytku.

Delikt administracyjny określony w art. 107c u.o.z. tym różni się od wykroczenia z art. 114 u.o.z., że odpowiedzialność może ponieść również jednostka organizacyjna, a kara pieniężna za czyn wynosi od 500 zł do 2000 zł.

¹¹ „1. Kto w terminie 14 dni od dnia upływu ważności pozwolenia, o którym mowa w art. 51 ust. 3, nie powiadomił o przywiezieniu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze grzywny.

2. Tej samej karze podlega, kto w przypadku, o którym mowa w art. 56a ust. 8, w terminie 14 dni od dnia przywiezienia zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków o przywiezieniu tego zabytku”.

¹² „Kto uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze grzywny”.

Wykroczenie z art. 117 u.o.z.¹³ stanie się deliktem administracyjnym z art. 107d u.o.z.:

1. Kto bez pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1-5, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
2. Kto podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1-5, niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
3. Kto bez pozwolenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1a, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
4. Kto podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1a, niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
5. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1-4, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, który wydał pozwolenie bądź był właściwy do wydania pozwolenia.

W opisie deliktu administracyjnego – inaczej niż w opisie wykroczenia z art. 117 u.o.z., gdzie wprost wymieniono rodzaje działań skutkujących wymierzeniem kary – odwołano się do działań określonych w art. 36 ust. 1 pkt 1-5 u.o.z.¹⁴ oraz w art. 36 ust. 1a u.o.z.¹⁵ Delikt administracyjny określony w art. 107d u.o.z. tym różni się od wykroczenia z art. 117 u.o.z., że kara pieniężna za czyn wynosi od 500 do 500 000 zł.

¹³ „Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia prowadzi:

- 1) prace konserwatorskie, restauratorskie lub badania konserwatorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru lub roboty budowlane w jego otoczeniu albo badania archeologiczne

– podlega karze grzywny”.

¹⁴ Art. 36 ust. 1 stanowi, że „Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych [...]”.

¹⁵ Art. 36 ust. 1a stanowi, że: „Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie

– na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego”.

Wykroczenie z art. 119 u.o.z.¹⁶ stanie się deliktem administracyjnym z art. 107e u.o.z., który ma treść:

1. Kto wbrew obowiązкови nie wykonuje zaleceń pokontrolnych, o których mowa w art. 40 ust. 1, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 50 000 zł.
2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, który wydał zalecenia pokontrolne.

Delikt administracyjny określony w art. 107e u.o.z. tym różni się od wykroczenia z art. 119 u.o.z., że wprowadzono znamię „wbrew obowiązкови”, a kara pieniężna za czyn wynosi od 500 do 50 000 zł.

Dalej wykroczeniami pozostają czyny z art. 112 (niszczenie parku kulturowego), art. 115 (niepowiadomienie o odkryciu), art. 116 (niepowiadomienie o znalezieniu), art. 118 (umieszczenie reklam bez pozwolenia).

Natomiast odnośnie do czynu z art. 119a u.o.z. regulującego nieprowadzenie księgi ewidencyjnej można mieć wątpliwość, czy czyn ten po zmianach będzie wykroczeniem, czy przestępstwem. Art. 119a u.o.z. ma treść: „Kto wbrew ciężącemu na nim obowiązкови nie prowadzi księgi ewidencyjnej albo prowadzi ją w sposób nierzetelny lub niezgodny z prawdą, podlega karze grzywny”. Należy wspomnieć, że art. 119a u.o.z. został dodany przez ustawę z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury¹⁷, która jednocześnie dokonała zmian w art. 120 u.o.z. poprzez zastąpienie wyrazów „art. 110-119” wyrazami „art. 110-119a”. Z kolei w ustawie zmieniającej w art. 1 pkt. 25 wskazano, że „w art. 120 wyrazy «art. 110-119» zastępuje się wyrazami «art. 110-118»”. Można postawić pytanie: co zatem z czynem z art. 119a u.o.z.? Czy skoro czyn określony w art. 119a u.o.z. nie został objęty regulacją art. 120 u.o.z. wskazującą, że orzekanie następuje na podstawie przepisów Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia, to stanie się on przestępstwem, czy dalej będzie wykroczeniem? Zgodnie z § 81 załącznika do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”¹⁸:

Jeżeli na podstawie sankcji karnej określonej w przepisie karnym nie da się ustalić, czy dany czyn zabroniony jest przestępstwem, czy wykroczeniem, na końcu przepisów karnych zamieszcza się przepis określający tryb orzekania w sprawach o ten czyn i nadaje mu się brzmienie: „Orzekanie w sprawach o czyny, o których mowa w art. ...; następuje w trybie przepisów Kodeksu postępowania...”¹⁹.

¹⁶ „Kto nie wykonuje zaleceń pokontrolnych, o których mowa w art. 40 ust. 1, podlega karze grzywny”.

¹⁷ Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, Dz. U. poz. 1086.

¹⁸ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, tekst jedn. Dz. U. z 2016 r., poz. 283.

¹⁹ Zob. także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2006 r., sygn. akt I KZP 52/05, Legalis nr 73321.

Także zastosowana technika legislacyjna, polegająca na użyciu przez ustawodawcę zwrotu „podlega karze grzywny”, jest charakterystyczna dla regulowania odpowiedzialności za wykroczenie (w przypadku przestępstw ustawodawca posługuje się zwrotem „podlega grzywnie”); jednak ustawodawca nie zawsze jest konsekwentny w tym zakresie²⁰.

W ustawie zmieniającej wskazano, że zmiana treści art. 120 (zastępująca wyrazy „art. 110-119” wyrazami „art. 110-118”) wejdzie w życie z dniem 1 stycznia 2024 r. Przy czym wcześniej uchwalona ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury, która dodała art. 119a u.o.z. oraz dokonała zmian w art. 120 w ten sposób, że wyrazy „art. 110-119” zastąpiła wyrazami „art. 110-119a”, weszła w życie w dniu 6 grudnia 2017 r. Należy stwierdzić, że jednak przy takim brzmieniu art. 120 u.o.z., nadanym ustawą zmieniającą, art. 119a u.o.z. stanie się przestępstwem, o ile nie zostanie uchwalona kolejna zmiana ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i zmiana treści art. 120 u.o.z.

Ustawa zmieniająca zawiera także przepis mający na celu zapobieżenie sytuacjom, w których sprawcę spotkałaby podwójna dolegliwość w postaci ukarania za wykroczenie i delikt administracyjny będący odpowiednikiem tego wykroczenia. Artykuł 7 tej ustawy ma treść:

Jeżeli czyn określony w art. 113, art. 113a, art. 114, art. 117 lub w art. 119 ustawy zmienianej w art. 1 stanowi jednocześnie zachowanie określone w art. 107a, art. 107b, art. 107c, art. 107d lub art. 107e ustawy zmienianej w art. 1, uprzednie prawomocne ukaranie sprawcy za wykroczenie stanowi przeszkodę do zastosowania wobec niego kary pieniężnej według przepisów o odpowiedzialności administracyjnej, a uprzednie nałożenie ostateczną decyzją administracyjną kary pieniężnej stanowi okoliczność wyłączającą orzekanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia.

Należy zauważyć, że w Kodeksie karnym, Kodeksie postępowania karnego, Kodeksie wykroczeń, Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia, Kodeksie karnym skarbowym²¹ (dalej: k.k.s.) nie ma reguły zakazującej jednoczesnego ukarania osoby za czyn będący przestępstwem powszechnym oraz delikt administracyjny, albo za wykroczenie oraz za delikt administracyjny, albo przestępstwo skarbowe oraz za delikt administracyjny, albo wykroczenie skarbowe oraz za delikt administracyjny. Natomiast różnie rozstrzyga się sytuacje gdy tożsamy czyn wyczerpuje jednocześnie znamiona przestępstwa powszechnego oraz wykroczenia albo przestępstwa powszechnego oraz przestępstwa skarbowego.

²⁰ W tej kwestii zob. interesujące uwagi W. Radeckiego, *Dezintegracja polskiego prawa penalnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 9, s. 9-13.

²¹ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2226 ze zm.

Kwestia zbiegu wykroczenia z przestępstwem uregulowana jest w art. 10 § 1 k.w., który stanowi, że:

Jeżeli czyn będący wykroczeniem wyczerpuje zarazem znamiona przestępstwa, orzeka się za przestępstwo i za wykroczenie, z tym że jeżeli orzeczono za przestępstwo i za wykroczenie karę lub środek karny tego samego rodzaju, wykonuje się surowszą karę lub środek karny.

Jednocześnie art. 61 § 1 pkt 1 k.p.w. stanowi, że można odmówić wszczęcia postępowania, a wszczęte umorzyć, także wtedy, jeżeli w sprawie o ten sam czyn, jako mający jednocześnie znamiona przestępstwa i wykroczenia, postępowanie karne zostało już prawomocnie zakończone orzeczeniem skazującym lub toczy się postępowanie karne z oskarżenia publicznego. Przy czym w art. 61 § 3 k.p.w. wskazano, że:

W sprawie o wykroczenie, w której odmówiono wszczęcia postępowania lub je umorzono, można podjąć postępowanie w terminie 3 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia w sprawie o przestępstwo, jeżeli orzeczeniem tym uniewinniono oskarżonego lub umorzono postępowanie, a nie ustała jeszcze karalność wykroczenia.

Z kolei w Kodeksie karnym skarbowym problematykę zbiegu przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego z przestępstwem lub wykroczeniem powszechnym reguluje art. 8:

- § 1. Jeżeli ten sam czyn będący przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym wyczerpuje zarazem znamiona przestępstwa lub wykroczenia określonego w przepisach karnych innej ustawy, stosuje się każdy z tych przepisów.
- § 2. Wykonaniu podlega tylko najsurowsza z kar, co nie stoi na przeszkodzie wykonaniu środków karnych lub innych środków orzeczonych na podstawie wszystkich zbiegających się przepisów. Środki karne i środki zabezpieczające oraz dozór stosuje się, chociażby je orzeczono tylko na podstawie jednego ze zbiegających się przepisów; w razie orzeczenia za zbiegające się czyny zabronione zakazów tego samego rodzaju lub pozbawienia praw publicznych, sąd stosuje odpowiednio przepisy o karze łącznej.
- § 3. Jeżeli obok kary najsurowszej, która podlega wykonaniu, orzeczono także karę grzywny, również ta kara podlega łącznemu wykonaniu; w razie orzeczenia obok kary najsurowszej kilku kar grzywny, łącznemu wykonaniu podlega tylko najsurowsza kara grzywny.

Kwestię niejednoczesnego skazania za czyn będący przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym wyczerpującym zarazem znamiona przestępstwa lub wykroczenia powszechnego reguluje art. 181 k.k.s., przewidujący, że w razie niejednoczesnego skazania przez sądy na kary, środki karne lub inne środki, sąd, który ostatni wydał orzeczenie w pierwszej instancji, na wniosek skazanego lub organu postępowania przygotowawczego rozstrzyga postano-

wieniem, która kara, jako najsurowsza, podlega wykonaniu (§ 1). Natomiast w razie uprzedniego wykonania kary łagodniejszej lub środka karnego w całości lub w części zalicza się je na poczet kary najsurowszej podlegającej wykonaniu, uwzględniając różnice zachodzące między tymi karami lub środkami karnymi (art. 181 § 4 k.k.s.).

Z kolei w art. 189f § 1 pkt 2 Kodeksu postępowania administracyjnego²² wskazano, że organ administracji publicznej, w drodze decyzji, odstępuje od nałożenia administracyjnej kary pieniężnej i poprzestaje na pouczeniu, jeżeli za to samo zachowanie prawomocną decyzją na stronę została uprzednio nałożona administracyjna kara pieniężna przez inny uprawniony organ administracji publicznej lub strona została prawomocnie ukarana za wykroczenie lub wykroczenie skarbowe, lub prawomocnie skazana za przestępstwo bądź przestępstwo skarbowe i uprzednia kara spełnia cele, dla których miałyby być nałożona administracyjna kara pieniężna.

Natomiast reguła wyrażona w art. 7 ustawy zmieniającej oznacza, że:

- można równocześnie prowadzić dwa postępowania (w sprawie o wykroczenie i delikt administracyjny) do momentu uprawomocnienia się ukarania sprawcy za wykroczenie (co stanowi przeszkodę do zastosowania wobec niego kary pieniężnej za delikt administracyjny) albo uzyskania prymatu ostateczności przez decyzję administracyjną nakładającą karę pieniężną (co stanowi okoliczność wyłączającą orzekanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia),
- ten sam sprawca nie może być równocześnie prawomocnie ukarany za wykroczenie oraz nie może być wobec niego nałożona ostateczną decyzją administracyjną kara pieniężna za odpowiadający wykroczeniu delikt administracyjny.

Jednakże – co jest istotne – reguła wyrażona w art. 7 ustawy zmieniającej nie zabrania ukarania osoby fizycznej za wykroczenie i nałożenia kary pieniężnej za delikt administracyjny będący odpowiednikiem wykroczenia na jednostkę organizacyjną (w tej sytuacji nie będzie tożsamości podmiotów ukaranych, za wykroczenie bowiem zostanie ukarana osoba fizyczna, a za delikt administracyjny – jednostka organizacyjna).

Zakończenie

Zmiany dokonane ustawą zmieniającą wpisują się w ogólną tendencję do zastępowania odpowiedzialności za wykroczenia odpowiedzialnością za delikty admini-

²² Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1257 ze zm.

stracyjne²³. Interesujący przykład podaje W. Radecki²⁴, wskazując zmiany dokonane w ustawie z dnia 20 stycznia 2005 r. o recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji²⁵, gdzie art. 50, który stanowił wykroczenie po zmianach dokonanych ustawą z dnia 22 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy o odpadach oraz niektórych innych ustaw²⁶, został uchylony, przy czym jednocześnie po rozdziale 8 dodano rozdział 8a zatytułowany „Kary pieniężne”, a w nim art. 53a. W doktrynie W. Radecki porównując uchylony art. 50 ze znamionami art. 53a ust. 1, stwierdza, że ustawodawca „przepisał” art. 50 bez zmiany, a zmiana polegała na tym, że dawne wykroczenie stało się deliktem administracyjnym, ustawowy wymiar kary zwiększył się w dolnym progu 500-krotnie, w górnym 60-krotnie, odpowiedzialność została uniezależniona od winy, umożliwiono ściganie nie tylko osób fizycznych, lecz także osób prawnych i jednostek organizacyjnych bez osobowości prawnej, organem właściwym do wymierzenia kary został wojewódzki inspektor ochrony środowiska (a nie sąd rejonowy), jako środek odwoławczy wprowadzono odwołanie do Głównego Inspektora Ochrony Środowiska z możliwością dalszej skargi do sądu administracyjnego, zaistniała też możliwość wniesienia skargi kasacyjnej do Naczelnego Sądu Administracyjnego²⁷. Trafnie W. Radecki wskazuje na trzy powody rozrastania się odpowiedzialności za delikty administracyjne, a mianowicie: umożliwienie pociągnięcia do odpowiedzialności podmiotu innego niż osoba fizyczna, uproszczenie postępowania przez ominięcie, co do zasady, potrzeby wykazywania jakiegokolwiek winy, obawę organów administracji przed oceną ich działań przez podmiot zewnętrzny, jakim jest „sąd karny” (organy administracji wołają być kontrolowane przez sąd administracyjny oceniający tylko legalność decyzji)²⁸.

Uzasadniając zmianę polegającą na wyposażeniu wojewódzkich konserwatorów zabytków w możliwość orzekania o administracyjnych karach pieniężnych za naruszenie obowiązków związanych z opieką nad zabytkiem, w uzasadnieniu projektu ustawy wskazano, że pozwoli to na pełniejszą realizację jednego z podstawowych zadań państwa, o którym mowa w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, jakim jest strzeżenie dziedzictwa narodowego, brak bowiem skutecznej egzekucji obowiązków przypisanych dysponentom zabytków doprowadził w ostatnich latach do znaczącej degradacji zasobu zabytkowego. Natomiast proponowana

²³ W tej kwestii zob. W. Radecki, *Odpowiedzialność za przestępstwa, wykroczenia i delikty administracyjne w prawie polskim, czeskim i słowackim*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 10, s. 35.

²⁴ W. Radecki, *Dezintegracja...*, s. 17-19.

²⁵ Ustawa z dnia 20 stycznia 2005 r. o recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji, Dz. U. Nr 25, poz. 202.

²⁶ Ustawa z dnia 22 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy o odpadach oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 28, poz. 145.

²⁷ W. Radecki, *Dezintegracja...*, s. 18-19.

²⁸ Ibidem, s. 24. Zob. także K. Czichy, *O niestosowaniu gwarancji karnych do administracyjnych kar pieniężnych*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 12, s. 93-104; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2011 r., sygn. akt III SK 32/10, Legalis nr 348946.

zmiana ma powstrzymać wspomniany proces, doprowadzając do zapewnienia skuteczności regulacji z zakresu ochrony zabytków²⁹. Można uznać, że zmiany ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami polegające na zastąpieniu odpowiedzialności za wykroczenia karami administracyjnymi są odpowiedzią na postulaty doktryny wskazujące nieskuteczność stosowania wykroczeń zawartych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³⁰. Czy zmiany ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w zakresie zastępowania odpowiedzialności za wykroczenia odpowiedzialnością za delikty administracyjne są trafne, będzie można ocenić po dłuższym czasie ich obowiązywania. Niewątpliwie słuszne było dokonanie zmiany art. 108 u.o.z. poprzez podwyższenie ustawowego zagrożenia za czyn polegający na umyślnym zniszczeniu zabytku. W kontekście ostatnich zmian i wprowadzenia nowych przestępstw dotyczących karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego pojawia się też pytanie o potrzebę ujednoczenia przepisów karnych dotyczących tej problematyki, a obecnie „rozproszonych” po wielu ustawach (ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach³¹, ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury, ustawie o muzeach³², ustawie o bibliotekach³³), lecz kwestia ta – z uwagi na jej doniosłość – zasługuje na odrębne i kompleksowe opracowanie.

Bibliografia

- Bojarski M., Radecki W., *Ochrona zabytków w polskim prawie karnym. Stan aktualny i propozycje de lege ferenda*, w: J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury. Materiały z konferencji Gdańsk, 30 maja – 1 czerwca 2005 r.*, Zakamycze, Kraków 2006.
- Czichy K., *O niestosowaniu gwarancji karnych do administracyjnych kar pieniężnych*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 12.
- Gadecki B., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014.

²⁹ Uzasadnienie autopoprawki do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, druk nr 1403-A, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=1403-A> [dostęp: 26.09.2018].

³⁰ Zob. O. Jakubowski, *Stosowanie przepisów o wykroczeniach z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie do zabytków ruchomych wpisanych do rejestru. Ochrona polskich zabytków ruchomych w nowej rzeczywistości europejskiej*, w: W. Szafrąński, K. Zalańska (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009, s. 107-113; ibidem, *Karnoprawna ochrona zabytków – rozważania nad kierunkami zmian prawnych*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa – Gdańsk 2014, s. 479-481; M. Trzciński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawnokryminalistyczna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 218-221.

³¹ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 217.

³² Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 720.

³³ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 574.

- Jakubowski O., *Karnoprawna ochrona zabytków – rozważania nad kierunkami zmian prawnych*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa – Gdańsk 2014.
- Jakubowski O., *Stosowanie przepisów o wykroczeniach z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie do zabytków ruchomych wpisanych do rejestru. Ochrona polskich zabytków ruchomych w nowej rzeczywistości europejskiej*, w: W. Szafranski, K. Zalasinska (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009.
- Kulik M., *Komentarz do art. 111 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, 2010, Lex Omega.
- Kurzępa B., Kurzępa-Czopek E., *Nielegalne poszukiwanie zabytków*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 9.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2006 r., sygn. akt I KZP 52/05, Legalis nr 73321.
- Radecki W., *Dezintegracja polskiego prawa penalnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 9.
- Radecki W., *Odpowiedzialność za przestępstwa, wykroczenia i delikty administracyjne w prawie polskim, czeskim i słowackim*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 10.
- Radecki W., *Polskie prawo karne środowiska – próba spojrzenia syntetycznego*, „Ius Novum” 2009, nr 1.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, tekst jedn. Dz. U. z 2016 r., poz. 283.
- Trzciński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1257 ze zm.
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 618 ze zm.
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 217.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 720.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1600.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1904 ze zm.
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 574.
- Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2226 ze zm.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 475 ze zm.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 2187 ze zm.
- Ustawa z dnia 20 stycznia 2005 r. o recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji, Dz. U. Nr 25, poz. 202.
- Ustawa z dnia 22 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy o odpadach oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 28, poz. 145.

ANALIZY PRAWNE

Bartłomiej Gadecki

Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, Dz. U. poz. 1086.

Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 1595.

Uzasadnienie autopoprawki do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, druk nr 1403-A, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=1403-A> [dostęp: 26.09.2018].

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2011 r., sygn. akt III SK 32/10, Legalis nr 348946.